

עומדים על המשמר

חוות משמר הכרמל פועלת זה כעשור כחניון לילה וכמוקד לפעילות יום לקבוצות מאורגנות, אך עברה טומן בחובו סיפור מרתק של התיישבות, של חלוציות ושל בניית הארץ – מימי האדם הקדמון ועד ימינו. בימים אלו מחדשת החווה את פניה בשביל חדש על שם אסף רמון ז"ל ובהמשך חפירה וחקר העבר

כתב: בועז תמיר

לאורך שלוש שנות ההתיישבות במקום אירעו שלוש התקפות או "התנפלויות" בלשון החלוצים. בפעם הראשונה, מונית שעשתה את דרכה מהחוה לחיפה נקלעה למארב, ספגה מטחי ירי וארבעה מנוסעיה נהרגו. בפעם השנייה התנפלו ערבים חמושים על קבוצה של אנשי החווה שעבדה בהכשרת דרך, ואחד החלוצים נהרג בירי. ההתקפה השלישית התרחשה באוגוסט 1938, כאשר רכב שעשה את דרכו מחיפה ובו 11 מתושבי המקום, נקלע למארב מתוכנן ועשרה מנוסעיו נהרגו. כתוצאה מפיגוע זה הוחלט לגנוז את התוכנית הגדולה של העיר יערות הכרמל, חלק מתושבי המקום עזבו וחלקם נשאר לסיים עבודות תשתית באזור.

בשנת 1939 הצטרפה לתושבים שנותרו באזור קבוצה חדשה. הייתה זו קבוצה שייעודה היה הקמת קיבוץ בית אורן, במסגרת התוכנית "חומה ומגדל". חברי בית אורן שהו בגבעה במשך כמה חודשים עד להכשרת הקיבוץ במקומו הנוכחי. עד היום חוות משמר הכרמל נקראת בפי חברי בית אורן בשם "בית אורן הישנה". כמו גלי הים המגיעים אל החוף

החלוצים של משמר הכרמל צילום ארכיון רשות הטבע והגנים

מאז ומתמיד משך אליו הכרמל מתיישבים. מזג אוויר טוב, מים וקרקע פורייה היו הרקע להתיישבות, מימי האדם הקדמון ועד ימינו. שרידי מגורים ומתקנים חקלאיים, המעידים על אותם מתיישבים קדומים, נמצאים בנקודות רבות בכרמל. הם נמצאים בין היתר בגבעה העגולה שעליה שוכנת חוות משמר הכרמל (מעל לנחלים אלון ואורן) ובאזור מתנהלת כבר שנים חפירה ארכיאולוגית (ראו מסגרת).

חילופי משמרות

לאורך השנים התחלפו תושבי המקום פעמים רבות; נוצרים, מוסלמים, דרוזים ולבסוף גם יהודים. שמה של הגבעה היה בעבר "ח'ירבת א-שאללה", על שם קטע מנחל אורן שכונה "ואדי שלאללה" (בעברית: "נחל השלולית"). בשנות ה-30 של המאה הקודמת הגיעו למקום יזמים יהודים ובראשם יוסף לוי. לוי, שהיה מהנדס במקצועו, הוביל כמה פרויקטים של רכישת קרקעות והתיישבות, בהם גם פרויקט באזור זה, שבמסגרתו רכשה חברת כרמל להשקעות 6,000 דונם לטובת בניית עיר בשם "יערות הכרמל". לצורך הכשרת המקום ובעיקר לצורך שיווקו כמקום אפשרי למגורים הובאו למקום חלוצים, עולים חדשים ממרכז אירופה, שהובטח להם כי בעבור עבודתם יקבלו נחלה למגורים. קבוצה זו שהגיעה לאזור שלמרגלות הגבעה באוקטובר 1935 קראה לעצמה בשם "משמר הכרמל". בעקבות אירועי המרד הערבי הגדול שפרץ ב-1936, עברו חברי הקבוצה אל ראש הגבעה, התיישבו במבנה המקורה היחיד שהיה שם והקיפו אותו בחומה ובגדרות. מבנה זה נקרא "הבורג" ("המבצר") והוא המבנה המרכזי בחוות משמר הכרמל של ימינו.

חוות משמר הכרמל צילום בועז תמיר

שביל החלוצים

לאחרונה נחנך בחוות משמר הכרמל "שביל החלוצים" על שם אסף רמון ז"ל (ראו מסלול מלא). אסף היה טייס חיל האוויר שנהרג בהתרסקות מטוסו בדרום הר חברון במהלך אימון בשנת 2009. הדרך החלוצית של אסף ושל אביו אילן רמון ז"ל, האסטרונוט הישראלי הראשון, קושרת אותם לחלוצים שפעלו באותו מקום בעבר. תוואי השביל הוא עתיק במקור, והתגלה בעקבות השריפה הגדולה בכרמל, והדרך, שעוברת במדרון הדרום מערבי של הגבעה, משקיפה על נופו של נחל אלון. במהלך עבודות הכנת השביל, נערכו עבודות ניקיון במערה קטנה הנמצאת בצד השביל. החיילים שעסקו בעבודות גילו במערה ארבעה רימוני מדוכה שהוכנו בידי המחנות היהודיות טרם הקמת המדינה, ועליהם האותיות USA. אותיות אלה מבלבלות וגורמות לנו לחשוב שמקום ייצורם היה בארצות הברית, אך יצרני הרימונים, שחמדו לצון מן הסתם, התכוונו ל"אונזרע שטיקל ארבייט" – "תוצרת עצמית שלנו" ביידיש. באזור המערה נמצאו לאחר השריפה שרידים נוספים מאותה תקופה – מסוליות נעליים ועד לפרימוסים וקופסאות פח של סרדינים שהותירו חברי המחנות והלוחמים ששהו כאן באותה עת.

מאנדרטת הנספים בכרמל עד חניון האגם כתב: יעקב שקולניק

נקודת המוצא: אנדרטת הנספים בשרפה בכרמל. מצומת אורן שבכביש 4 עולים מזרחה בכביש המוביל לבית אורן (כביש 721) ופונים ימינה לאנדרטה, כ־300 מטר לפני הכניסה לקיבוץ בית אורן.

נקודת הסיים: חניון האגם בנחל אורן. מהאנדרטה לנספים בכרמל נוסעים כשני קילומטרים מערבה במורד כביש 721 ופונים שמאלה בדרך הסלולה המובילה לחניון האגם. המסלול הוא חד כיווני ומתנהל במורד הנחל, ומומלץ להשאיר רכב בנקודת הסיים (יש אפשרות למסלול מעגלי).

אורך המסלול: כשלושה קילומטרים.

משך הטיול: כשעתיים.

דרגת קושי: משפחות (האנדרטה ומצפור הנוטרים בחוות משמר הכרמל נגישים לכיסאות גלגלים ולעגלות ילדים).

מפה: מפת סימון שבילים הכרמל (גיליון מס' 4). **חניה:** יש. **מקום לפיקניקים:** חניון האגם. **הדלקת אש:** הדלקה של אש ומנגלים מותרת בחניון האגם בלבד.

רחצה במים: אין. **כניסה חינם**

המסלול עובר בכמה תחנות:

האנדרטה לזכר נספי השריפה בכרמל: במלאות שנה לאסון השריפה הגדולה בכרמל, נחנכה אנדרטה לזכר הנספים.

האנדרטה, מעשה ידי האדריכל נתנאל בן יצחק, עשויה בדמות קורה ענקית של פלדה המתרוממת אל השמים בקשת גדולה.

הקשת יוצרת חלון לונף שבעדו נראים נופי מדרונות הכרמל שעלו באש, בתי קיבוץ בית אורן, גבעת וולפסון וחוות משמר הכרמל.

באופק, בין גדות נחל אורן, מציץ הים הכחול. **מחצבות קדומים:** מהאנדרטה יורד במדרון שביל מסומן בשחור לעיקול כביש 721.

בסופן פיצול שבילים ובו יש להמשיך שמאלה. סיום שביל החלוצים הוא בדרך שבה העפלנו אל חוות משמר הכרמל. יש לפנות ימינה ולרדת חזרה למחצבות קדומים.

נחל אורן: עתה יש להמשיך לרדת בשביל מסומן ירוק לנחל אורן, אל מקום שבו נראית קשת בנויה אבן. הקשת היא חלק מאמה שהובילה מי מעיינות שנבעו בנחל לטחנת קמח ישנה, שפעלה עד מלחמת העולם הראשונה. במקום זה אנו פוגשים שביל אדום ויש לצעוד בו במורד הנחל. המעוניינים להאריך את הטיול יכולים להמשיך במסלול המסומן בירוק עוד כקילומטר עד לעין אלון, שם אפשר לראות שרידי בריכה ומבנה שאיבדו בריטיים. מעין אלון יש לחזור אל טחנת הקמח ולהמשיך בשביל האדום.

לאורך הדרך מבצצים מימיו של עין אורן, שעל קיומם מעידים גם צמחי פטל קדוש והרדוף, הצומחים במקומות לחים. עצי החורש כאן גדולים להפליא וסלמנדרות משריצות בנחל ראשנים מתחילת החורף.

כחצי קילומטר ממבנה הטחנה יוצר הנחל עמק קטן ולידו שרידי בוסתן - עצי זית, עץ דקל יפה ועצי תאנה, שנותרו מהבוסתנים של חלוצי הכרמל. הסכר עוצר בחורף את המים הזורמים בנחל אורן ויוצר כאן אגם קטן ונחמד. השביל האדום ממשיך מנקודה זו במעבר על הסכר לגדה השנייה.

בדרכנו לחניון האגם נבחין בגשר המוליך לגבעת וולפסון. כדאי לשים לב לכיתוב שהותירו החלוצים ושעודנו נראה על הגשר: "סולל בונה חיפה 1937". הגשר סומן לחניון האגם - מהחניונים הגדולים והמרכזיים בכרמל - ובו מסתיים המסלול.

בסופן פיצול שבילים ובו יש להמשיך שמאלה. סיום שביל החלוצים הוא בדרך שבה העפלנו אל חוות משמר הכרמל. יש לפנות ימינה ולרדת חזרה למחצבות קדומים.

נחל אורן: עתה יש להמשיך לרדת בשביל מסומן ירוק לנחל אורן, אל מקום שבו נראית קשת בנויה אבן. הקשת היא חלק מאמה שהובילה מי מעיינות שנבעו בנחל לטחנת קמח ישנה, שפעלה עד מלחמת העולם הראשונה. במקום זה אנו פוגשים שביל אדום ויש לצעוד בו במורד הנחל. המעוניינים להאריך את הטיול יכולים להמשיך במסלול המסומן בירוק עוד כקילומטר עד לעין אלון, שם אפשר לראות שרידי בריכה ומבנה שאיבדו בריטיים. מעין אלון יש לחזור אל טחנת הקמח ולהמשיך בשביל האדום.

לאורך הדרך מבצצים מימיו של עין אורן, שעל קיומם מעידים גם צמחי פטל קדוש והרדוף, הצומחים במקומות לחים. עצי החורש כאן גדולים להפליא וסלמנדרות משריצות בנחל ראשנים מתחילת החורף.

כחצי קילומטר ממבנה הטחנה יוצר הנחל עמק קטן ולידו שרידי בוסתן - עצי זית, עץ דקל יפה ועצי תאנה, שנותרו מהבוסתנים של חלוצי הכרמל. הסכר עוצר בחורף את המים הזורמים בנחל אורן ויוצר כאן אגם קטן ונחמד. השביל האדום ממשיך מנקודה זו במעבר על הסכר לגדה השנייה.

בדרכנו לחניון האגם נבחין בגשר המוליך לגבעת וולפסון. כדאי לשים לב לכיתוב שהותירו החלוצים ושעודנו נראה על הגשר: "סולל בונה חיפה 1937". הגשר סומן לחניון האגם - מהחניונים הגדולים והמרכזיים בכרמל - ובו מסתיים המסלול.

בסופן פיצול שבילים ובו יש להמשיך שמאלה. סיום שביל החלוצים הוא בדרך שבה העפלנו אל חוות משמר הכרמל. יש לפנות ימינה ולרדת חזרה למחצבות קדומים.

רימונים תוצרת עצמית צילום בועז תמיר

ונסוגים, גם לאזור הגבעה הגיעו בכל פעם גלים שונים של אנשים שהתיישבו במקום, שהו שם תקופה ועזבו. כל גל הותיר אחריו מזכרות אחרות. בשנות ה-40 התקיים במקום מחנה אימונים של ההגנה והפלמ"ח. מאוחר יותר התיישבו פה כמה משפחות והקימו בין היתר פנסיון. מסיפורי התושבים עולה כי אל אותו "צימר" הגיעה גם לאה גולדברג וכי ספרה "איה פלוטו" מבוסס על הכלב פלוטו שנולד כאן והועבר לקיבוץ מגידו. תושבי המקום הביאו אליו צמחים רבים, ואפשר למצוא אותם כאן גם היום. ניטעו פה עצי נוי, כגון ברוש, סיגלון, קזוארינה ועוד, וגם עצי פרי ותועלת כמו תות דמשקאי (שאמ) או צמחי אגבה, שהובאו בניסיון לייצר חבלים. בשנות ה-70 ניטש המקום סופית והפך לחורבה שמשכה אליה בעיקר הרפתקנים. מדי פעם מגיעים למקום מטיילים המחוברים אליו היסטורית. חלקם גדלו פה בילדותם, אחרים טיילו פה במסגרת מרכז הטיולים של "חובבי הטבע" שפעל פה עד לשנות ה-60 של המאה הקודמת. גם קרובי משפחה של אותם חלוצים באים לפקוד את החווה היקרה ללבם, וכל אחד מביא את הסיפור האישי שלו שקושר אותו למקום.

בסוף שנות ה-90 שוקם המקום על ידי רשות הטבע והגנים, וזה כעשור משמשת חוות משמר הכרמל כחניון לילה וכמוקד לפעילות, בעיקר של קבוצות תלמידים ובני נוער. כחלק מהרשת הארצית של חניוני הלילה, חוות משמר הכרמל מציעה ללנים בה מתקן מסודר ומאובזר. תלמידי בתי ספר מגיעים ללינת שטח בטיול שנתי או לפעילות שדאית במסגרת לימודי של"ח. גם

בסופן פיצול שבילים ובו יש להמשיך שמאלה. סיום שביל החלוצים הוא בדרך שבה העפלנו אל חוות משמר הכרמל. יש לפנות ימינה ולרדת חזרה למחצבות קדומים.

נחל אורן: עתה יש להמשיך לרדת בשביל מסומן ירוק לנחל אורן, אל מקום שבו נראית קשת בנויה אבן. הקשת היא חלק מאמה שהובילה מי מעיינות שנבעו בנחל לטחנת קמח ישנה, שפעלה עד מלחמת העולם הראשונה. במקום זה אנו פוגשים שביל אדום ויש לצעוד בו במורד הנחל. המעוניינים להאריך את הטיול יכולים להמשיך במסלול המסומן בירוק עוד כקילומטר עד לעין אלון, שם אפשר לראות שרידי בריכה ומבנה שאיבדו בריטיים. מעין אלון יש לחזור אל טחנת הקמח ולהמשיך בשביל האדום.

לאורך הדרך מבצצים מימיו של עין אורן, שעל קיומם מעידים גם צמחי פטל קדוש והרדוף, הצומחים במקומות לחים. עצי החורש כאן גדולים להפליא וסלמנדרות משריצות בנחל ראשנים מתחילת החורף.

כחצי קילומטר ממבנה הטחנה יוצר הנחל עמק קטן ולידו שרידי בוסתן - עצי זית, עץ דקל יפה ועצי תאנה, שנותרו מהבוסתנים של חלוצי הכרמל. הסכר עוצר בחורף את המים הזורמים בנחל אורן ויוצר כאן אגם קטן ונחמד. השביל האדום ממשיך מנקודה זו במעבר על הסכר לגדה השנייה.

בדרכנו לחניון האגם נבחין בגשר המוליך לגבעת וולפסון. כדאי לשים לב לכיתוב שהותירו החלוצים ושעודנו נראה על הגשר: "סולל בונה חיפה 1937". הגשר סומן לחניון האגם - מהחניונים הגדולים והמרכזיים בכרמל - ובו מסתיים המסלול.

בסופן פיצול שבילים ובו יש להמשיך שמאלה. סיום שביל החלוצים הוא בדרך שבה העפלנו אל חוות משמר הכרמל. יש לפנות ימינה ולרדת חזרה למחצבות קדומים.

נחל אורן: עתה יש להמשיך לרדת בשביל מסומן ירוק לנחל אורן, אל מקום שבו נראית קשת בנויה אבן. הקשת היא חלק מאמה שהובילה מי מעיינות שנבעו בנחל לטחנת קמח ישנה, שפעלה עד מלחמת העולם הראשונה. במקום זה אנו פוגשים שביל אדום ויש לצעוד בו במורד הנחל. המעוניינים להאריך את הטיול יכולים להמשיך במסלול המסומן בירוק עוד כקילומטר עד לעין אלון, שם אפשר לראות שרידי בריכה ומבנה שאיבדו בריטיים. מעין אלון יש לחזור אל טחנת הקמח ולהמשיך בשביל האדום.

לאורך הדרך מבצצים מימיו של עין אורן, שעל קיומם מעידים גם צמחי פטל קדוש והרדוף, הצומחים במקומות לחים. עצי החורש כאן גדולים להפליא וסלמנדרות משריצות בנחל ראשנים מתחילת החורף.

החפירות בחוות משמר הכרמל

באזור משמר הכרמל מתנהלת כבר שנים חפירה ארכיאולוגית שעליה ממונה אוניברסיטת בר אילן. המשלחת, ברשות פרופ' שמעון דר ויגאל בן אפרים, ביצעה כמה עונות חפירה על הגבעה ובאזור הסובב. מלבד אנשי האקדמיה משתתפים בחפירות גם תלמידים ממגמת לימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה בקריית החינוך דרור בלב השרון. בעונות החפירה הראשונות הצטרפו אליהם גם תלמידים מחטיבת הביניים בדליית אל כרמל, במטרה לקרב באמצעות העבודה המשותפת בין התלמידים היהודים לתלמידים הדרוזים.

החפירות העלו ממצאים רבים, בין היתר חרסים, מטבעות, מתקנים חקלאיים ושרידי מבנים, שהצביעו על רצף התיישבותי באתר זה, מתקופת הברונזה המאוחרת, לפני כ־3,500 שנה, ועד ימינו. בין שרידי המבנים

תלמידים מקימים אוהלים בחניון הלילה בחוות משמר הכרמל צילום בועז תמיר

חניכי תנועות נוער רבים ישנים בחווה במהלך טיולים באזור הכרמל או במסגרת סמינרים הנערכים בטבע. קבוצות רבות הפכו את המקום לחלק קבוע מלוח הטיולים שלהן ואלהן מצטרפות מדי שנה קבוצות נוספות. בסוכות ובפסח החווה מאפשרת לינת משפחות ובודדים. כך למעשה רעיון העיר הכרמל לא נעלם אלא שינה צורה לטובת חניון לילה המושך מבקרים רבים.

הכותב הוא מנהל חוות משמר הכרמל, רשות הטבע והגנים